

АБДУЛЛА ҚАХҲОР ҲИКОЯЛАРИДА ПАРРАНДА ВА ҲАШОРАТЛАРГА ЎХШАТИШ

Ф.ф.н.Ш.Т.Алмаматова, ЖДПИ

АННОТАЦИЯ

Ўхшатиш илмий, фалсафий, ижтимоий, маънавий-маърифий хулосалар чиқаришда асос вазифасини ўтайди. Инсон тафаккури ривожига ўхшатиш ҳадсиз аҳамиятга эга. Ушбу мақолада ўхшатиш ва унинг инсон нутқи жилоланишида эгаллаган ўрни хусусан Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида ўхшатишдан фойдаланиш маҳорати ҳикоялар таҳлили асосида ёритилган.

АННОТАЦИЯ

Сравнение служит основой для научных, философских, социальных, духовных и просветительских выводов. Сравнение чрезвычайно важна в развитии человеческого мышления. В этой статье обсуждается сравнение и ее роль в полировке человеческой речи, в частности, умение использовать сравнение в рассказах Абдуллы Каххара на основе анализа рассказов.

ANNOTATION

The analogy serves as a basis for drawing scientific, philosophical, social, spiritual and enlightenment conclusions. Simulation is extremely important in the development of human thinking. This article discusses the skill of analogy and its role in the polishing of human speech, especially the skill of using analogy in Abdullah Qahhor's stories, based on the analysis of the stories.

Калит сўзлар:

Она тили, бадий тил, ўхшатиш, нутқ, тил, парранда эталони, ҳикоя, услуб, нутқ услуби, бадий ижод, ҳикояларнинг тил хусусиятлари.

Ключевые слова:

Родной язык, национальные достоинства, сравнение, речь, язык, стиль, речевая стиль, художественное творчество, языковые особенности рассказов.

Key words:

Native language, national values, analogy, speech, language, style, style of speech, artistic creation, linguistic features of stories.

Бадий тил, бадий тафаккур инсоният билан ҳамиша бирга. Тилда мавжуд бўлган ҳамма бирликлар умумҳаққа хизмат қилиб, унинг сўзлашув тилини, адабий меъёрларини ва бадий тилни шакллантиради.

Абдулла Қаҳҳор асарлари (ҳикоялари) тили том маънодаги урф – одатлар, руҳий-маънавий кечинмалар, миллий қадриятлар тарихидир. “Тарих – фаолиятимиз хазинаси, ўтмиш гувоҳи, бугунги кун учун ибрат ва ўғит, келажак учун эса огоҳлантириш” (Сервантес) бўлар экан ёзувчи ҳикоялари қаҳрамонлари воситасида миллийликни, миллий тилимизни намойиш қилди.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида парранда эталони ёрдамида чиройли, ўзига хос яратилган ўхшатишлар анчагина учрайди. Ўхшатишлар морфологик, лексик-семантик воситалар ёрдамида шаклланган.

-дай морфемаси асосида: Ҳали сиз диққат қилмадингиз, кўчанинг бошида туришини кўрсангиз – худди **чўчиган товукдай** бошини силкиб-силкиб атрофга қарайди. (“Ифвогар”, 1-том, 159-бет). Ифвогарнинг товукқа ўхшатилишида рамзий маъно яширинган, чунки чўчиган товук қаёққа боришини билмасдан у ёқ – бу ёққа олазарак бўлиб қарайверади, лекин на қочиб кетишнинг уддасидан чиқади, на бирон жойга паналашнинг уддасидан чиқади. Ўзининг ҳолатини билдириб кўяди. Ифвогар ҳам худди ўхшатма қилинган товукқа ўхшаб, ифводан бошқа ҳеч нарсага ярамайди. Ёки: Ҳикмат бува **касал мусичадай** бир чеккада кунишиб ўтирар, афтидан, энди унинг учун оламда ҳеч ким, ҳеч нарса қолмаган эди. (“Маҳалла”, 1-том, 307-бет). Азадор, кампирдан ажраб қолган Ҳикмат буванинг ҳолати ювошлик рамзи бўлган мусича, яна касал мусичага ўхшатиш унинг узоқ йиллар бирга яшаган ҳамдардидан ажраб қолганда ўта тушқунлик ҳолати тасвирланмоқда.

Ёшлари орасида жуда катта фарқ бўлган кишилар орасидаги оилавий аҳдлашув жуда чиройли кулки билан тасвирланади: Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди **қизиқчиликка семиргандай** юм-юмалоқ; эгнида енгсиз қизил кўйлак, бошида **попушакнинг тожигга ўхшаган**, лекин қизил шляпа (“Тўйда аза”, 1-том, 177-бет). Ёшларига мос бўлмаган ҳаракат, кийинишни попушакнинг тожигга мингзаш орқали ҳажв қилинмоқда. Бу ҳолат халқимиздаги “тенг-тенги билан” деган мақолга айнан мос келади. Лексемалар воситасида яратилган яна бир ўхшатишда аёлларимизнинг эркин фикр юритиши маънавий ўзгариши чиройли ўхшатиш: - Биз ёруғ дунёни кўриш учун туғулганмиз, Турғуной! – деди Мастон. Биз **товук эмасмизки**, қандай тухум бостирса шуни очиб чиқсак (“Мастон”, 1-том, 85-бет).

Ҳикоя ёзилган пайтда халқимиз орасида “қиз бола бировнинг хасми” деган мақолга қатъий риоя қилиш ўта кучли бўлган. Давр ўтиши, жамият тараққиёти, одамлар онгининг ўсиши, қизларимизнинг ўқимишли бўлиши ўзларининг ҳақ-ҳуқуқларини англаб етишга олиб келди. Бу чақирик (Мастоннинг чақириғи- изоҳ бизники) уларнинг мавжуд тузумга норозилик исёни эди. Дарҳақиқат, қизларнинг бу норозилиги давр ўтиши билан ўз ечимини топди, дорулзамон кунлар ҳам келди.

“Ҳар бир аёл, она ҳеч бўлмаганда энг зарур билимларга болаларининг саволларига жавоб бера оладиган даражада маълумотга эга бўлиши зарур”¹.

Лексик воситалар ёрдамида хотин-қизларнинг ахлоқий фазилатини кўрсатувчи ажойиб ўхшатишлар қилинган. Масалан: Биринчи хил

¹ “Ҳидоят” журнали., 2014, 9-сон, 13-бет.

муҳаббатдан гул билан кўз ёши олиб ташланса, чунончи, *парранда муҳаббатидан* фарқ қилмайди (“Хотинлар”, 1-том, 256-бет). Тилдаги “муҳаббат”ни парранда муҳаббатига ўхшатиш, бир томондан мантикий асосли бўлса, иккинчи томондан, ҳамма ижодкорлар ҳам қўллавермайдиган ўхшатишдир.

Парранда эталони билан боғлиқ юқоридаги ўхшатишда бевосита паррандаларнинг ўзлари асос қилиб олинса (парранда муҳаббати), кейинги мисолларда парранда аъзолари воситасида уларга хос белги-хусусиятлар асосида ўхшатишлар яратилган.

Қанот – куш ва ҳашоратларнинг учиш, парвоз қилиш аъзоси бўлса-да, унинг шахс “парвози” ёки “парвоз”дан йиқилувчи-йиқитувчи каби рамзий маънолари ҳам мавжудки, улардан–қанот эталонидан ижодкор фавқулудда ўхшатишлар яратади. Бундай ўхшатишларнинг бирида ҳаёли рухий кечинмаларни ифодаласа, иккинчи ўринларда бошқа “қахрамон”нинг қораниятини кўрсатади. Масалан: Баҳри боргиси келса ҳам, ниманингдир андишасини қилиб турган экан шекилли, бу гапни эшитиб гўё *қанот чиқарди* (“Хотинлар”, 1-том, 258-бет). Мараз бу хабарни (секретарь ўлимани – изоҳ бизники) эшитиб югурганича идорага келди, ўзини урди, сочини юлди, *“қанотим синди”* деб дод солди... (“Ифвогар”, 1-том, 157-бет). У, кўрбошининг *ўнг қанотини синдирди*, унинг вазири Исҳоқ афандини ўлдирди (“Кўр кўзнинг очилиши”, 1-том, 72-бет). Биринчи мисолда Баҳрини боришга иштиёқ қилди, бормоқчи бўлди, у ҳам кўшилди дейиши мумкин эди. Йўқ, Баҳридаги ҳолатни *қанот чиқарди* бирикуви билан ифодаламоқда. Бу халқдаги “учгани қанотим йўқ” бирикувига аналогия йўли билан ҳосил қилинган. Юриш, югуриш ҳаракатларига нисбатан учиш анча тездир. Демак, Баҳри учиб кетиш даражасига борди кучли эмоционал-экспрессивлик ифодаланмоқда. Ёки, *“ўнг қанотини синдирди”*- Кўрбошининг ҳаракатга келтирувчи кучи қанотларга ўхшатишмоқда. Кўрбоши ҳаракатдан тўхтади, учишдан маҳрум бўлди. Бу ўхшатиш билан Кўрбошини йўқ қилишга тайёрламоқда. Битта ўхшатиш эталони ўқувчини ҳам қизиқтиради, ҳам ўйлашга мажбур қилади.

Уруш йилларининг даҳшати одамларнинг тинка мадорини қуритган, ҳам моддий, ҳам маънавий қийинчиликдан қутулиб, озодликка эришган ҳолати жониворларга ўхшатиладики, бу давр ҳақиқати тимсолидир: Эрталаб қишлоқ аҳолиси (душманлардан тозаланган қишлоқ- изоҳ бизники), баҳор қуёшининг дастлабки нуридан *жонланган жониворлар сингари*, ўрмалаб кўчага чиқа бошлади (“Олтин юлдуз”, 1-том, 292-бет).

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида тасвирланаётган воқеа-ҳодисалар, ҳикоя қахрамонларининг характер-хусусиятларидан келиб чиқиб ҳашоратлар эталони билан ажойиб ўхшатишлар яратган. Бунда – дай равиш ясовчи ва ўхшатиш оти ясовчи морфемалардан ҳамда лексик воситалардан фойдаланади.

-дай аффикси воситасида:...эллик уч йилдан бери меҳр аталмиш улкан туйғу риштасини *пилла қуртидай* бир маромда аста-секин чувиб, бир-бирининг қалбини ўраб–чулғаб келган... (“Маҳалла”, 1-том, 307-бет)

Беозорлик, оилавий муносабат пилла қуртига менгзалса, бошқа бир ўринда воқеалар ривожини ўта дахшатли бўлгани учун ўта захарли ҳашорат қора куртга ўхшатилади: Чалақзордан катта-кичик дарахтларни йиқитиб, мажаклаб чиққан танк *қора куртдай* ҳар чоқ захар солишга тайёр ҳолда ўрмалаганича Аҳмаджон пулемёти расчётига томон кела бошлади (“Олтин юлдуз”, 1-том, 121-бет).

Бу ўринда танкнинг ўта захарли қора куртга ўхшатилиши ўз-ўзидан душманники эканлиги сезилиб турибди.

Ёзувчи ўхшатишларини таҳлил қилар эканмиз уларнинг қаҳрамонлар характерида жуда ҳам монанд эканлигининг гувоҳи бўламиз. Бир ўринда ўхшатиш эталонини “кана” қилади. Канадаги хусусиятларни кўз олдимизга келтирамиз: жуда кўримсиз, ёпишқоқ, сўрувчи, ёпишган жойидан ўлдириб олиш керак, ўта зараркунанда. Кананинг ана шу хусусиятлари билан иғвогарни талқин қилади. Ўйлаб қарасак, ёпишадиган хусусиятли ҳашоратлар, ўсимликлар жуда кўп, лекин ҳеч бири канага ўхшамайди: Мараз ким нима деса ўшанинг оғзига қарар, бировга дўқ қилиб, бировга ёлворар, ким уни секретарликдан бўшатиш ҳақида гапирса, столга *канадай ёпишиб олиб* дод солар, ўшанақа одамларга сиёсий айблар тақар, оти идораики бор – ҳаммасига югурар, арз қилар, ариза берар эди (“Иғвогар”, 1-том, 158-бет).

Ҳикояларда пашша, хира пашша, безгак пашша симболи ҳам ажойиб ўхшатишлар яратишга асос бўлган. Ёзувчининг топқирлиги, буюклиги шундаки, ҳар қандай ўхшатиш мантикий асосга эга. Чунончи, “пашша” эпизоди. Пашша, биринчидан, ўта ифлос жойларда яшовчи ҳашорат, иккинчидан, касалликларнинг микробларини ташувчи, учинчидан, уни ҳамма ўлдиради. Пашшадаги ана шу хусусиятлар ҳикоялар қаҳрамонларига менгзалади: Фақат *пашша гингиллайди*, бемор инқиллайди (“Бемор”, 1-том, 57-бет). Сукунат ифодаси. Сукунатни пашша бузмокда. Бу сукунатнинг интиҳосини ўқувчи осонгина англайди. Ёки, ортиқча хатти-ҳаракатни ёқтирмаслик, унга норозилик белгиси сифатида пашша эталони қўлланади: Собиржон ўзи тажанг бўлиб турган эди, аччиғи келди. *-Безгак пашшага ўхшаб* гингиллай берманг! – деди, – бу ерга келганлар келин билан куёвни калака қилгани келиптими? (“Тўй”, 1-том, 120-бет).

Хуллас, Абдулла Қаҳҳор ўхшатиш эталони қилиб олган парранда ва ҳашоратлар (товуқ, мусича, попушак, пилла қурти, пашша, кана каби)нинг бир қисми инсонлар учун иқтисодий фойдали бўлса, бир қисми зарар кунандалардир. Парранда ва ҳашоратларнинг ана шу табиий ҳолатидан, одамларнинг уларга муносабатидан келиб чиқиб яратилган ўхшатишлар орқали тилимизнинг нозик жилоланиши, товланиши ҳамда қудратини намойиш қилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдувалиева Д.А. Общественно-политическая лексика в исторических произведениях Алишера Навои. Вестник Челябинского

- государственного университета. Филологические науки. 2016. Выпуск 104. – №13(395). С. 7-15.
2. Abduvalieva D. A . About the Career Representing Terms in Lexis of Historical Works by Alisher Navoiy. Anglisticum Journal. 2016. Volume: 5. Issue: 12. P.8-16.
 3. Abduvalieva D. A. Ali Şir Nevayi'nin Tarih-i Müluk-i Acem Adlı Eserinde Zıt anlamlı, Eş anlamlı ve Çok Anlamlı Kelimeler. Türk dili. Dil ve edebiyat dergisi. 2017. 67 Sayı: 781. – B. 85-95.
 4. “Ҳидоят” журнали,. 2014, 9-сон, 13-бет.
 5. Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Ифвогар”, 159-бет.
 6. Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Маҳалла”, 307-бет.
 7. Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Тўйда аза”, 1-том, 177-бет.
 8. Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Мастон”,1-том, 85-бет.
 9. Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Хотинлар”, 1-том, 256-бет.
 - 10.Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Хотинлар”,1-том,258-бет.
 - 11.Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Ифвогар”,1-том,157-бет.
 - 12.Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Кўр кўзнинг очилиши”, 72-бет.
 - 13.Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том, “Олтин юлдуз”, 292-бет.
 - 14.Абдулла Қаҳҳор танланган асарлар 1-том “Тўй”,120-бет.